

په رتووکي "تالبيان (طالبان) - ئيسلام، نهوت و بونيدادگه رايي له ناسيای ناوه راستدا" [1]

## I.B.Tauris & Co Ltd له بلاوکراوه کانی:

نووسینی : نه حمده ره شید

و. له فارسيه وه: [هژن](#)

له مەر وابه سته یی گروهه کانی حهوتگانه و هه شتگانه [2] له گهل به ره بابانی (پدران) پاکستانی و ئیرانی و هه ندیک له ولاتانی عه ره بی، به دریزایی شه ری به ره له ستکارانه، چ له لایه ن که سانی بیلایه ن، به لام شاره زا له م بابه ته دا و چ له لایه ن خودی به ره بابانیانه وه، دوکومینتی زورزه به ند بلاوکراونه ته وه. کړوکی (ماهییه تی) وابه سته و دژه خونانه ی "رئیکخراوه" جیهادییه کان، له هه مان سه ره تایی شه ری به ره له ستکارییه وه، وه ها پرسوا و ناشکرا بوو، که گهلک له که سایه تییه نازادیکخوازه کان ته نیا له بهر فاودانی نه م پرسه، بوونه فوربانی دهستی مله وری هه ندیک له م گروهه. له هه مووی گرنگر، نه وه یه که به ره بابانی خوشیان، په رده بیان له سه ر کړوکی به کړنگی راوی به چکه نازداره کانیا ن هه لمالیوه. له م باره وه په رتووکگه لی "ته له ی ورج - به سه ره تایی نه و تراوی نه فگانستان" و "موجاهیدی بیده نگ" له لایه ن بریگیدیر یوسف، سه روکی پینشووی "نووسینگه ی نه فگانستان" له (ISI) [3] به ناوبانگترینیان.

بریگیدیر یوسف ویستبیتی یان نا، په رده ی له سه ر زوریک له رازه کانی که سانی (ISI) هه لمالیوه و ده توانریت له بیده نگي "راهرانی سه رکرده - رهبران قیادی" له به رامیه ر ده رجوونی نه و په رتووکه دا به ده ست به ینریت. وی له "ته له ی ورج" دا وه ک که سیک، که په ره به شه ر ده دات و "راهرانی جیهادی- سه رکرده" ی له ژیر چنگدا بووه، قسه ده کات: "من له پیشاوه ر بو دوان له سه ر پرسه کان، بانگه وازم بو کونفرانسیک کرد... من پیرام دابوو به خوم پرومه نه فگانستان هیرش بو سه ر «خوست» ریکبچه م و چهند تیم له راپوزکارانی پاکستانی له گهل سه رله شکر (قوماندان) بنیرمه نه و ولاته. "وی له باره ی به شی هه ریه ک له بنیادگه ران له یارمه تییه کانی "CIA" دا ناوا ده نووسییت: "له ۱۹۸۷ دا ریزه ی به شی پارتیه کان به مجوره بوو: «حیکمه تیاری» ۱۸-۲۰٪، «ره بانی» ۱۸-۱۹٪، «سیاف» ۱۷-۱۸٪، «خالص» ۱۳-۱۵٪، «نه بی» ۱۲-۱۵٪، «گیلانی» ۱۰-۱۱٪، «مجددی» ۳-۴٪. ناسایی بنیاتگه ران به وه رگرتی ۶۷-۷۳٪ له سه رووی هه مووانه وه بوون. "له گهل نه وه ی که سالانیکه باری وابه سته یی تاوانبارانی بنیاتگه را که وتوته لیژی، سالی رابوردووش په رتووکیک به نیوی "شه ره ناپیروزه کان- نه فگانستان، نه مریکا و تیروریزمی نیونه ته وه یی" له نووسینی «جان ک. کولی» بلاوکرایه وه، که تییدا رولی (CIA) و (ISI) له په روه رده کردنی پارتیه پیشاوه رییه کان و راهرانی ناپاکیان به به لگه ی باوه رییکراوه وه، په رده ی له سه ر لادراوه. "په یامی ژن" له نزیکترین هه لدا نه م په رتووکه ش به خوینه ران ده ناسییت.

به سه رنجدان له ته قینی میزه لان ناسای ته واوی "رئیکخراوه" و "راهرانی" ی کوپیکرای پیشاوه ری، ده توانریت ده رک به وه بکرت، که بوون و نه بوونی نه وانه، به فووتیکه ره ده ره کییه کانیا نه وه به ستراوه. تا نه و کاته ی بتوانن به رزه وه ندی سه رانیان دابین بکه ن، له هه ر جوره هاویشتییه ک به هه ره مه ند ده بن، به لام کاتیک سه رانیان بویان ده رکه ویت که له وه زیاتر ناتوانن نوکه رانیان وه ک نامرازی به ره وپیشبردنی نامانجه کانی خویمان به کاربه ینن، به ناسانی وه ک شتیکی بیکه لک فریان ده دده ن. تلپ (وه ک تلپه ته ماته) بوونی بانده کانی «گولبه دین»، «سیاف» و ژماره یه کی تر له رئیکخراوه جیهادییه کان به ده رکه وته ترین نمونه داده نرنن. به لام «تالبيان» و وابه سته یی نه وان به پاکستان و به تاییه ت نامریکا، پرسیکه که «نه حمده ره شید» له په رتووکه تازه که یدا به نیوی "تالبيان - ئيسلام، نهوت و یارییه کی گه وره ی تازه له ناسیای ناوه راستدا" چاپکراوی سالی ۲۰۰۰ دا چووته سه ری.

نه حمده ره شید روزه نامه نووسی پاکستانی، راپورته ری کاروباری پاکستان، نه فگانستان و ناسیای ناوه راست له "Daily Telegraph" و "Ear Eastern Economic Review" و بلاوکراوه گرنگه کانی تر. هه روا راپورت و لیکدانه وه کانی وی به شیوه یه کی به رده وام له (CNN) و رادیو و تیله فزیونی (BBC) دا بلاو ده کربنه وه.

وی له م پرتووکدا به خستنه پرووی به لگه نامه ی باوه پیکراو و نهو شتانه ی که به خو ی بینه ریان بووه، ده چیتته سهر چو نیه تی سهره لدان و گه شه ی «تالیان» و رولی سهره کی پاکستان، به تایهت (ISI) و گروهه ئیسلامیه کانی نهو ولاته ی پروونکردو ته وه. تا نهو جیه ی که دهستی به به لگه نامه ی پرواپیکراو راگه یشته بیت، رولی دایه ن ئاسای ئه مریکا و (CIA) [۴] له پیگه یاندن و پشتیوانیکردنی تالیان دا ده رختووه.

پشگری په نانه کی و ره زامه ندی ئه مریکا له به رتووه به رایه تی تالیان، رولی پاکستان، ئیران، روسیه و هندیک له ولاتانی عهره بی که نداوی فارس و قاچاخی که ره سته ی بیهو شکره له و پرسانه ن، که نه حمده ره شید وردینانه ده یانداته به ر لیکولینه وه.

گهرچی نه حمده ره شید به دووردریژی باسی له سهرده می شهر ی به ره له ستاری و به تایهت وایه سته ی پارته پیشاوه ریه کان به (ISI) و پارته نوکه ره کانی ئیران و ولاتانیکی عهره بی نه کردووه، له گه ل نه وه شدا به په نجه راکیشانیک ده ریختووه که چون پاکستان، هندیک له ولاتانی عهره بی که نداوی فارس و ئیران، چاویان پریوه ته رابه رانی گروهی حه وتگانه ی دروستکراوی پاکستان و گروهه شیعه کانیان و به کنه کردنه ناو و ده سترتن به سهریاندایه وت و ئامانجه کانی شهره که له به رتووه ندی خو یان هه لده سورتن، به لام به له به رچا وگرتنی رسوایی و سهره نجامی کاری "ریکخواه" کانی حه وت - هه شتگانه، له هیئانه وه ی و ته له م باره وه، خو لاده دین و ئاراسته ی ناساندنی په رتووه که و هه روه ها له مپر هه ر پروونکردنه وه به که وه، پیمان باشته بوو چه ند په ره گرافیک بنووسینه وه و هیوادارین نه مه بیتته هو ی نه وه ی، نه وانه ی که خو یان له په یوه ند به پرسه کانی ولاته وه ده بین و به تایهت له هه ولی نه وه دان، تاوه کو رولی ئه مریکا، پاکستان و ولاتانی تر، که له به ر به رتووه ندی خو یان خو هه لده قوریتینه کاروباری نه فگانستان، بو ده رکه ویت، ته وای ده قی په رتووه که به خو ننه وه. [۵]

## "چه کد رانی" بابر

نه حمده ره شید پاش پشه کیه ک له میژووی نه فگانستان، پیکه اتنی ده وله تی ناوه ندی، رووخانی دوله تی «داود» و دواچار کوده تای ۷ «ثور» [۶] و به دوا ی نه ودا، روخانی ریژمی «پوشالی» له ۱۹۹۲ دا و ریژانه ناو «کابل» ی داروده سته خو نریژه بنیادگه راکان و چو نیه تی سهره لدانی تالیان، پرووداوی راگرتنی کاروانی به ناو بانگی پاکستان په یوه ست به (NLC) له ناوچه ی «تخته پل» و ده رکه وتنی "فریشته ئاسای" تالیان و سهره نجام ریژگارکردنی له ده ست پیاوانی سهرله شکر (قوماندان) «منصور» و ... گریونه وه یان له ویت ده خانه پروو، که چون نه فسه رانی (ISI) به سه روکایه تی «کرونل امام» و «نصیراله بابر»، تالیان ده هیئنه سه رشانو و زه مینه ی گه شه کردنی قارچک ئاسایان خو شکردن. وی ده نووسیت: "مه لا نه قیب»، په کیک له ناسراوترین سهرله شکرانی ناو شار، که فه رمانده بی ۲۵۰۰ که سی ده کرد، به رگری نه کرد. ژماره یه ک له هاوکارانی وی، دواتر وتیان که نه قیب به رتیلیکی زوری له (ISI) وه رگرتبوو تاوه کو خو ی به ده سته وه بدات. هه لبه ته له سه ر نه و به لینه ی که سه رله شکر به که ی پارنزاو ده بیت. تالیان پیاوانی «مه لا نه قیب» یان وه رگرتن و خو یشی له گونده که ی خویدا له ده ره وه ی «قهنده ار» خانه نشینان کرد.

## تالیان و دوستم

" .... نهو (ئیسماعیل خان) به هیژیک کی گه وریه ئاماده وه له ۲۳ ی ئاوغوستی ۱۹۹۵ دا «دل آرام» و هه فته یه ک دواتر چه ند ناوچه یه کی «هلمند» ی داگیر کرد و «قهنده ار» ی خسته ژیر هه ره شه وه. به لام له کاتیکدا که تالیان هاوینیان به پیکه وه نانی هیژ، چه ک، ته قه مهنی و ئامرازه کانی گواستنه وه له لایه ن پاکستان و عهره بستانی سعودی و ناوه ندی تازه ی سه رله شکر، که به هاوکاری راویژکارانی (ISI) پیکه اتبوو، برده سه ر. هیژه کانی «ئیسماعیل» له ناوچه ی دوژمن په ره وازه بوون. (ISI) هه روا هاوکاری کرد، تاوه کو ریکه وتنی نه پنی نیوان

تالپان و ژەنەرال «رەشىد دوستم» سەرىگرېت. «دوستم» تەكنىككارەكانى «ئۆزبەكى» يەكانى خۆي ناردە «قەندھار»، تاوھكو ئەو فرۇكە خەنگىيە مىگ و ھىلىكۆپتەرانەي كە تالپان سەرەتاي سال لە «قەندھار» بەدەستى ھىنابون، چاك بكنەتوھ.

" .... تالپان لە بۇ وەستانەوھ بەرامبەر ھەرەشەي «ئىسماعل خان»، دەستبەجئ نزىكەي ۲۵۰۰۰ كەس، كە زۆربەيان خۆتامادانى (داوطلب - متطوع) پاكستانى بوون، چەكدار كرد.

## روخانى دولەتى رەبانى بە ھاوکاری گولبەدين

"پاكستان لە سەرکەوتنەكانى «رەبانى» نىگەران بوو بوو، ھەولیدا تاكو رابەرانى جەنگ سالار [جىھادى نەبارانى رەبانى] رابكېشى، بۇ ئەوھى لەگەل تالپان بەرەي ھاوپەيمانى بەرامبەر كابول پىكېپىن. (ISI)، «حىكمەتیار»، «دوستم»، رابەرانى پشتون لە شورای «جەلال آباد» و ھەرەھا ژمارەبەك لە رابەرانى «حزب وەحدەت» يان بۇ جەلال ئاباد بانگەواز كرد، تاوھكو بە يەكئىتى لەگەل تالپان خوازياريان بكن. لە كاتىكدا گفوتگو (مذاكرات) لە ۷ تا ۱۳ى فېبروھرى بەردەوام بوو، جەنگ سالاران لەگەل سەرۇككۆمار «فاروق لغارى» و «لوى در سىنز ژەنرال جىھانگىر كرامت» چاويان بەبەك دەكەوئ و بەپىي پىشنىارى يەكئىتى سىياسى، لە پشتبەردەوھ ھىرشىكى ھاوبەشيان بۇ سەر كابول داریژا، كە بەپىي ئەوھ تالپان لە باشوورەوھ، حىكمەتیار لە رۆژھەلاتەوھ و دوستم لە باكورەوھ، دەپىت ھىرش بكنە سەر كابول.

نصیرالە بابر {شالیارى ناوخواي ئەوكاتى پاكستان} لەبەر دلخۆشى تالپان پرى ۳ ملیون دۆلارى بۇ چاكسازى رېگەوبانى خوارووی ئەفگانستان لە «چمن» ەوھ تا «تورغندی» پىشكەشكرد.

## حوجرەكانى پاكستان ، پىرەي پشتى تالپان

رۆلى چالاكانە و چارەنووسسازى پارتە ئىسلامىيەكانى پاكستان بە تايبەت لە پرووى دابىنكردنى بەكرىگىراوانى جەنگى و راوېژ و رېنۆينى سىياسى و دىپلۆماتىك بۇ تالپان، لەو پرسانەن كە لە دەرەوھى سەرنجى ئەحمەد رەشىد نامېننەوھ: " «سمیع الحق» بەردوام لەگەل «عمر» لە پەيوەندیدا بوو و لە پەيوەندى نېونەتەوھىیدا ھاوکاری دەكات و لە پىرەي شەرعیيەكاندا راوېژكارى دەكات. وی ھەروا رېكخەرى سەرەكى چەكداركردنى (استخدام) فەقئ پاكستانىيەكانە لەبۇ جەنگ شانبەسانى تالپان. پاش شكستى تالپان لە «مزار» لە ۱۹۹۷دا، پەيامىكى تەلەفۇنى لە «عمر» ەوھ پىدەگات، كە داواى يارمەتى دەكات. «سمیع الحق» حوجرەكانى دادەخات و تەواوى فەقئىكانى ھاوشانى تالپان، ناردە شەر. پاش شەر بۇ دەستبەسەرداگرتنى مەزار لە ۱۹۹۸دا، وی گفوتگوئى نىوان تالپان و ۱۲ حوجرەي لە ناوچەي سەرسنوور رېكخست، تاوھكو ھىزى پشتىوانكارى ئوردووى تالپان رېكخېرت. تەواوى حوجرەكان بەوھ رازىبوون كە بۇ ماوھى يەك مانگ بىسترن و ۸۰۰۰ فەقئ پروويان لە ئەفگانسان دەپن. يارمەتییەك كە تالپان لە حوجرەكانى دیوى پاكستانەوھ بەدەستى دپنیت، پشتىوانىيەكى گرنگە، كە وپراى يارمەتى ناوھندەكانى ھەوالگىرى و دولەت، دەتوانن پشتیان پئى بەستن.

"بەشكى تری كۆمەلەي زانایانى ئىسلام «جمعیت علمای اسلام»، كۆمەلەي زانستى ئىسلامى «جمعیت العلوم اسلامیه» لە شارۆچكەي «بنورى» لە ناوچەي «كراچى» سەرپەرشتى دەكات. ئەم بەشە لەلایەن كۆچكردوو «مولوى محمدیوسف بنورى» یەوھ دامەزراوو و ۸۰۰۰ فەقئ لەوانە سەدان ئەفگانى دەگرېتەخۆي. ژمارەبەك لە شالیارەكانى تالپان لەویدا فېرپوون. ئەم حوجرەپەش بە دەستگىرۆبى ۲۵ ولات بەرپوھ دەبېرت. مامۇستا «مفتى جمیل» دەلپت: " پارەبەك كە بەدەستى دپنن، خېرە لەلایەن خواوھ. ئیمە لەوھى كە تالپان پەرورەدە دەكەين، شانازى پېوھ دەكەين و ھمیشە بۇ بە ئامانج گەپشتیان وېرد دەخوئین. چونكە ئەوان سەرکەوتوون تاوھكو ياسا توندەكانى ئىسلام بەرپوھبەرن." «بنورى» لە ۱۹۹۷دا، ۶۰۰ فەقئى بەمەبستى پەيوەست بوون بە تالپانەوھ نارد.

بالیکی جیابووه و هی تری کۆمه لهی زانیانی ئیسلام «جمعیت علمای اسلام» ، سوپای صحابهی پاکستانه « سپاه صحابه پاکستان» (SSP) یه.... سهرده میک که دهولت به کردهی (عملیات) سهرکوتی (SSP)، پاش کوشتویری سهدان شیعه له لایهن (SSP) هوه ۱۹۹۸دا، ههستا، رابه رانیان په نایان برده کابول. سهدان ئەندامی (SSP) له که مه کانی راهینانی «خوست» که له لایهن تالییان و «بن لادن» هوه بهرئوه ده برا، په روه رده کران. هه زاران ئەندامی (SSP) شانبه شانی تالییان شه پریان کرد ... له ۱۹۹۶دا تالییان که مپی «بدر»ی له نزیک «خوست»، له سهر سنووری پاکستان – ئەفغانستان، به «حرکت الانصار» که له لایهن «فضل الرحمن حلیل» رابه ری ده کریت، سپارد، که گروپیکی جیابووه یی تره له «جمعیت علمای اسلام»، که له بهر توندوتیژی خوازی به هیزی به ناویانگه و ئەندامه کانی بو شهر له ئەفغانستان، «کشمیر»، «چینیا» و «بوسنیا» ناردوه.

### په یوهندی (ISI) و پارتی بنیادگه راکانی پاکستان له گه ل «گولبه دین» ی تاوانبار

ئه حمه د ره شید له په یوهند به «تانی» و هاوکاری (ISI) و گروپه توندیره وه کان و بنیادگه را ئیسلامیه کانی پاکستان، به په نچه راکیشان بو شهر ی به ره له ستکارانه ده لیت : " (ISI) کۆمیتیه کی پیشوازی لی کردنی (وه رگرتن) پیکهینا، تاوه کو پیشوازی له شهر که رانیک که تازه له رپوه ده هاتن، بکات؛ شوپنیان بو دابین بکات و په روه رده یان بکات و دواتر هانیان بدات، تاوه کو به گروپه کانی مجاهیدینه وه، به زوری گروپی پارتی ئیسلامی «گلبیدین» وه په یوه ست بن. پاره ی ئەم مامه له یه پرسته وخۆ له لایهن هه والگری سعودیه وه ده درا. لیکۆله ری فره نسی «اولیور روی» ئەم مامه له یه به "کاری پرمه ترسی" نیوان سعودیه کان، «اخوان المسلمین» و کۆمه لی ئیسلامی پاکستان، که له لایهن (ISI) وه په یوهند ده درا، ناو برد.

### تالییان به کرنگیراوانی پاکستان

به هه رحال، خۆتیه له قوتاندنی پاکستان و (ISI) له ئەفغانستان و په روه رده کردنی رۆله نازداره کانی بو به ره وپیش بردنی ئامانجه ئابووری - سیاسییه کانی، شتیکی ئاشکرایه، که هه ندیکجار که سگه لیک ته نانه ت له پله ی شالیاریشدا دانی پیاده نیین. ئەحمه د ره شید له م باره وه ده نووسیت: "روخانی (به دهسته وه دانی) قه نده هار له لایهن ده ولته ی پاکستان و «کۆمه له ی علمای اسلام» هوه به رجهسته کرا. «نصیراله بابر» به هۆی سه رکه وتنی «تالییان» هوه ناویانگ و پایه ی به دهسته پینا، به شیوه یه کی تاییه ت به هه والنیرانی راگه یاند، که تالییان سه ربه خومانن."

### ئوسامه، (ISI) و (CIA)

به کرنگیراوانی جهنگی عه ره ب و «ئوسامه بن لادن» یش له و باهه تانه ن که بشی ده هه می په رتووکه که به نیو نیسانی "جیهادی جهانی، عه ره ب – ئەفغانه کان و ئوسامه بن لادن" ی له خو گرتوه. ئەحمه د ره شید پاش ناساندنی «ئوسامه بن لادن» و رۆلی سه ره کی وی وه ک که سی پله یه کی عه ره بیستانی سعودی له ره واج پیدانی وه هابییه ت و بنیادگه رای ی له ئەفغانستان له ره وتی شهر ی به ره له ستکاریدا، ده نووسیت: " ... لادن دواتر وای وت: "له بهر وه ستانه وه به رامبه ر روسه بیدینه کان، سعودیه کان منیان وه ک نوینه ری خۆیان له ئەفغانستان هه لبژارد. من له پاکستان له ناوچه ی سه رسنووری ئەفغانستان شوینی نیشته جیابووم هه لبژارد و پیشوازیم له خۆئامادانیک (داوطلبانی) که له شانیشینی سعودی و ولاتانی تری موسولمان و عه ره بییه وه ده هاتن. من یه که مین ئوردووگه ی خۆم له شوینیک که ئەم خۆئامادانه له لایهن

پله دارانی پاکستان و ئەمریکاییه وه پهروه ده ده کران، دانا. چهک له لایهن ئەمریکاییه کانه وه و پاره له لایهن سعودییه کانه وه دابین ده کرا.

"په یوه ندى نزیكى (ISI) له گه ل «ئوسامه بن لادن» و ئەو راستییه ی که جهنگاوه رانی کشمیری له م که مپانه ی «خوست» سوودیان وه رده گرت، هاوکاری و پهروه ده ده کران، «نواز شریف» ی له کاتی سهردانیه که ی بو واشنگتون له ديسه مپه ری ۱۹۹۸دا، خسته بارىكى دژواره وه. وی خوی له ژېر باری ئەم پرسه دا دزیبه وه، به لام سهرانی تری پاکستانی بوېر بوون و به بیری هاوکاره ئەمریکاییه کانی خویان هینابه وه، که چوڼ ئەوان ههردوولا به ره بابانی «بن لادن» له دهه ی ۱۹۸۰و له دهه ی ۱۹۹۰دا یارمه تی «تالیان» یان داوه. «لادن» یش له چاویکه وتینکدا په نجه ی بو پشتیوانی به رده وامی ئەندامگه لی هه والگری پاکستان له خوی، راکیشا: "له په یوه بند به پاکستانه وه ژماره یه ک له به شه کانی (شعب) دهوله تین، که به مپه ره بانی خوا وه لامیان به ههستی ئیسلامیانه ی خه لکی پاکستان داوه ته وه. ئەم وه لامه له هاوده ری و هاوکاریدا رهنگی داوه ته وه. به لام هه ندیکان له داوی کافراندای گریان کردوه. ئیمه بو گریان وه ی وان بو سهر ریگه ی راست، وېرد ده خوینین."

"بن لادن به نارندی چه ند سه د عه ره ب - ئەفگانی بو به شداری له هېرشى تالیان له ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ له باکوور، خویان فره تر لای رابه رانی تالیان خو شه ویست تر کرد. ئەم جهنگاوه ره وه هابیان، هاوکاری تالیانیان له کوشتویری هه زاران شیعه له باکوور، کرد. چه ند سه د عه ره ب- ئەفگانیک که له پایه گای سهر بازی «ریشخور» له ده ره وه ی کابول جیگړ بوون و له لای کابوله وه دژی «مسعود» شه ریان کردوه."

## هیرۆئین، پیره ی ئابووری جهنگی تالیان

له به شی نۆهه می په رتووکه که دا، له ژېر ناویشانی "تیر بوو له هیرۆئین، که ره سه ته ی بېهوشکه ر و ئابووری تالیان" دا ده نووسیت: "باچ له سه ر هه نارده ی ئەفیون پیره ی سه ره کی داها ت و ئابووری جهنگی تالیان پیکده هینیت. هه نارده ی که ره سه ته ی بېهوشکه ری پاکستان - ئەفغانستان، سالانه نزیکه ی ۵۰ بلیون روپیه ( ۱,۳۵ بلیون دۆلاری ئەمریکی) داها تیه تی. تا سالی ۱۹۹۸، هه نارده ی هیرۆئین، به نرخى ۳ بلیون دۆلار، دوو به رابه ر کرا. پاره ی که ره سه ته ی بېهوشکه ر هه زینه ی چه ک، ته قه مه نی و که ره سه ته ی سووته مه نی شه ری دابین ده کات. ئەم پاره یه بو به ده سه ته یانی که ره سه ته ی خوراکی، پۆشاکى سهر بازی، دانى مووچه، بارکردن و گواسته نه وه و به رته ریه ک (امتیاز)، که رابه رانی تالیان به شه رکه ره کانی خوی دایده نیت، خه ر ده کربت."

"«عبدالرشید» لپرسراوی فه رمانگه ی هیزی دژه که ره سه ته ی بېهوشکه ر له قه نده هار کړوکی ئەرکی سه رشانی خوی شیده کانه وه. وی بو ی هه یه به ندومه رچ بو چاندنی حه شیش دابنیت، چونکه له لایهن ئەفغانیه کان و موسولمانانه وه به کار ده هینریت، به لام تلیاک «خشخاش» ریگه پیدراوه، چونکه له لایهن کافرانه وه له رۆژئاوا به کارده هینریت نه ک له لایهن ئەفغانیه کان یا موسولمانانه وه."

"ئیمه مۆله تمان به خه لک داوه، تاوه کو «خشخاش» بچینن، چونکه وه زېران قازانجیکى باش به ده ست دینن. ئیمه ناتوانین خه لک ناچار به چاندنی گه نم بکه ین، چونکه له دژی تالیان راده په رن. له به ر ئەوه ئیمه «خشخاش» ده چینن و گه نم له پاکستانه وه به ده ست دینن."

"له نیوان ۱۹۹۲ و ۱۹۹۵دا ئەفغانستان سالانه ۲۲۰۰ - ۲۴۰۰ ته ن «ئەفیون» ی خاوی هه بووه. له ۱۹۹۶دا به ره مه پینانی ئەفغانستان گه یشته ۲۲۵۰ ته ن. سه رانی (UNDCP) رایان گه یاند، که له ۱۹۹۶دا، هه ریمی قه نده هار (ولایه تی قندهار) به ته نیا له ۲۱۶۰ هیکتار زه وپیه کانی «خشخاش» ۱۲۰ ته ن «ئەفیون» ی ده ره پناوه - گه شه ی سه رسوره پینه ری له سالی ۱۹۹۵به ملاوه که ته نیا ۷۹ ته ن له ۲۴۶۰ هیکتار زه ویدا به ره م ده هینرا. پاشان له

۱۹۹۷ دا ھەروا بەرئۆبەراپەتە تالیبان كابول و باكوریشی گرتەو، بەرھەمھێنانی «ئەفیون»ی ئەفغانستان ۲۵% زیادی کرد.

لەمەڕۆلی چارەنووسسازی سەرانی (ISI) و (CIA) لە چاندن، قاچاخی پێکردن و پەرەپێدان بە کەرەستەیی بێھۆشکەر، دەلێن: "بازرگانی فراوانی کەرەستەیی بێھۆشکەر لەژێر چەتری یاسایی ھێلی نھینی تەواوی مجاھیدینەکانی ئەفغانستان دا لەلایەن (CIA) و (ISI) پەرە پێدرا. لە راپۆرتیکی گرنگ لەبارەیی بێسەرەنجامی سیاسەتی کەرەستەیی بێھۆشکەری ئەمریکا دا ھاتوو، کە: "لە رەوتی گەندەلی دەھەیی ۸۰ دا، کرداری (عملیات) نھینی و کەرەستەیی بێھۆشکەر بە جۆریک لێک ئالابوون، کە فرە دژوار بوو، تاوھکو کەرەستەیی بێھۆشکەری پاکستان لە پرسگەلی زۆر دژواری پەيوەست بە ئاسایشی ناوچەیی و شەرەکانی یاخیوونخوازان جیا بکرتەو. ھەرھوکە فیتنام، ئەو شوئەیی کە (CIA) بازرگانی کەرەستەیی بێھۆشکەری لەلایەن پارتیزانە (چریک) دژە کۆمونیستە پشٹیوانی لیکراوھکانی نادیدە گرت، لە ئەفغانستان یش ئەمریکا بەرتەری پێدا، تاوھکو «تبان» و ھاوکاری نیوان مجاھیدین، قاچاچیانی پاکستانی کەرەستەیی بێھۆشکەر و کەسانیک لە سیستەمە کە دا نادیدە بگرت.

.... لە ۱۹۸۲ دا سەرۆکی (ISI)، ژەنرال «اختر عبدالرحمن» ناچار بە دەرکردنی تەواوی کارمەندانی (ISI) لە «کوئتە» لەبەر دەست ھەبوونیان لە بازرگانی کەرەستەیی بێھۆشکەر و فرۆشتنی ئەو چەکانەیی کە لەلایەن (CIA) ھوھ بو مجاھیدین نێردرا بوون، بوو. لە ۱۹۸۶ دا «جگرن ظھورالدین آفریدی» لە کاتیکدا بە ۲۲۰ کیلوگرام ھیرۆئینی پلەپلە کەوھ لە «کراچی پێشاور» ھوھ دەھات، دەستگیر گرا، کە بە گەورەترین پرودای بەرگرتن بە قاچاخی کەرەستەیی بێھۆشکەر لە میژووی پاکستان دا داندە نریت. دوو مانگ دواتر ئەفسەریکی ھیزی ھەواپی، «خلیل الرحمان» لە ھەمان رینگەوباندا بە ۲۲۰ کیلوگرام ھیرۆئینی ترەوھ دەستگیر کرا. وی بە سادەپی دانی پیاوانا کە ئەمە پێنجەمین فرمان پێسپێرداوی وی بوو.

## ھیرۆئین و ولاتانی دراوسی

لە ۱۹۹۸ دا پاسەوانانی سنووری تاجیکستان – ئەفغانستان دەستیان بەسەر یەک تەن «ئەفیون» و ۲۰۰ کیلوگرام تۆزی «ھیرۆئین» دا گرت. لە جینیوھەری ۱۹۹۹ دا «امام علی رحمانف» سەرۆککۆماری تاجیکستان لە کۆنفرانسیکی جیھانیدا رایگەیاندا، کە کەرەستەیی بێھۆشکەر بە رادەیی یەک تەن رۆژانە لە ئەفغانستان ھوھ بو ولاتە کەیی وی بە قاچاخ دەبری و ھۆگری بەم کەرەستان ھوھ لە زیادبووندا. «ازبکستان» رایگەیاندا لە سالی ۱۹۹۸ دا بینەری بەرفراوانبوونی کەرەستەیی بێھۆشکەر لە ئەفغانستان دا بە رنژەیی ۱۱% بوو.

"پەرەسەندنی ھیرۆئین کە سەرچاوھ کەیی بو ئەفغانستان دەگەرئەو، ئەو رۆکە سیاسەت و ئابووری تەواوی ناوچە کەیی خستۆتە ژێر کارایی خۆی؛ کۆمەلگەکان لە کار دەخات، ئابووری پێشتر لاواز و شکستخوردەنی دەولەتەکان، تیکویک دەشکینئ و دەستەپەکی تازەیی دەسەلاتداری ھیرۆئین، لە بەرامبەر ھەژاری رۆژ بە رۆژی دانیشتوان، دروستدەکات. سەفیریکی رۆژئاوایی لە «اسلام آباد» خستەروو کە "کەرەستەیی بێھۆشکەر سیاسەتی ناوچە کە بە جۆریک دیاریدە کات، کە پێشتر ھەرگیز وئەیی نەبوو. ھەنووکە ئیمە کەرەستەیی بێھۆشکەر لە گەل ھەرەشە لێراوھکانی تری وەک بنیادگەرابی ئیسلامی، تیرۆریزم و ھەلوھشانەوھیی بە ھیزی ئابووری لە ھەندیک لەم ولاتان دا، وەک یەک دەبینن."

"«آلرچی» سەرۆکی «UNDCP» بە سەرسورمان ھوھ رایگەیاندا: "ھیرۆئینی ئەفغانستان ۸۰% ھیرۆئینی ئەوروپا و ۵۰% ھیرۆئینی جیھان دەستەبەر دەکات. ئیمە قسە لە نابوودی نیوھیی ھیرۆئینی جیھان دەکەین."

ھەلبەتە نابت ئەم واقعیه تەمان لەبیر بچیت، کە ھیرۆئین و قاچاخی کەرەستەیی بێھۆشکەری لە بۆماوھیی (میراث) "رێکخستە جیھادی" پەکانە. تەنیا ئەو بەسە کە بەبیری

خۇمانى بېنېنەۋە كە رۇژانېك نازىۋى پاشاى ھېرۇئېن "سلطان ھېرۇئېن" يان بە بالى  
«گلبىدىن» دا پېرېۋو. «فرنتېرېست» لە ۲۲ ئۆكتۇبىرى ۱۹۹۵ دا نووسى: "گولبەدىن خېكمەتپار  
رابەرى يەكېك لە حەۋت پىكخراۋەكەى مچاھېدىن، كە لە پىشتىۋانى (ISI) بەھرەمەندە،  
لەسەروى ناۋەندى كە رەستەى بېھۇشكەر و ھەۋلە تېرۇرېستىيەكانەۋە ۋەستابوو."

## ئەمىرىكا و تالىبان

پەشى سىازدەھەمى پەرتووكەكە، بەناۋى "چاۋچاۋېن (مغازلە) لەگەل تالىبان، شەر لە پېناۋ  
ھېلى لولەكېشى، ئەمىرىكا و تالىبان ۱۹۹۷-۱۹۹۹". ئەحمەد رەشىد لە پەيوەند بە خۇشېنى  
ئەمىرىكا و پىشتىۋانى ئەۋ ولانە لە تالىبان، دەنووسىت: "بەرتۇبەراپەتى «كلېنتۇن» بە ئاشكرا  
لايەنگرى تالىبان بوو، چۈنكە ئەۋان لە ھېلى سىياسەتى دىزى ئېرانى ۋاشىنگتۇن و ھەروا دىزى  
پراكىسانى ھەر جۇرە ھېلى لولەكېشى باشوورى لە ئاسىيى ناۋەراستەۋە كە بە ئېران دا  
تېپەرت، بوون. كۆنگرەى ئەمىرىكا پىرارى بوجەيەكى نېنى ۲۰ مىيۇن دۇلارى بۇ (CIA) بە  
مەبەستى شلەقاندنى ئېران دا و تاران، ۋاشىنگتۇنى بەۋە تاۋانبار كىرد، كە بەشېك لەم پارەيە  
بە تالىبان دەدات - تاۋانبار كىردىك، كە ھەمىشە لەلايەن «ۋاشىنگتۇن» ھەۋە بە درۇخراۋەتەۋە.

... چەند كاتتېر پاش داگىركردنى كابول لە لاپەن تالىبانەۋە، شالىارگەى دەرەۋەى ئەمىرىكا  
رايگەپاند، كە بە ناردنى شاندىەك بۇ كابول لەگەل تالىبان پەيوەندى دىپلوماتىك دەبەستىت.  
قسەكەرى شالىارگەى دەرەۋە، «گلىن دوىز» دەرېرى كە ئەمىرىكا "شېتىكى شىاۋى  
نارەزايەتى" لە ھەنگاۋە ھاۋىشتراۋەكانى تالىبان دا لە جېبەجېكردنى ياساى ئىسلامىدا بەدى  
نەكردوۋە. ۋى تالىبانى نەك بە دىزە رۇژئاۋايى بەلكو دىزە سەردەمى ئېمەى ناساند. «سناۋر  
ھانك براۋن» ۋتى: "لاپەنى باشى ئەۋەى كە رۇۋىداۋە، ئەۋەيە كە دۋاجار يەكېك لە گروپەكان  
بۇ جېگىركردنەۋەى دەۋلتىك لە ئەفگانىستان دا بە تۋانا دېتە بەرچاۋ."

رۇبىتەر نووسى: "بېنگومان تالىبان بۇ خىزمەت كىردن بە سىياسەتى ئەمىرىكا، بە مەبەستى  
تېكىداندنى ئېران بە دروستكردنى پىشتىنەپەكى پتەۋى سۈنى لەسەر سىنوورى ئېران و ھەرۋەھا  
بۇ داىنكردنى ئاسايشى ھېلى بازىرگانى و ھېلى لولەيى، كۇتايى بە چىنگ گرتنى ئېران  
بەسەرېنگەپكانى بازىرگانى رېژئاۋايى ئاسىي ناۋەراستدا دېنى، سەربانھەلداۋە."

ئەحمەد رەشىد بە پەنجەپراكىشان بۇ كۇمپانىي بەناۋانگى ئەمىرىكى (Unocal) دەرېدەخات،  
كە چۇن ئەمىرىكا لە بەسەرھاتى كۇمپانىيەكى بەروالەت ناسىياسى، پىشتىۋانى لە تالىبان  
كردوۋوۋە و بۇ زالكردىان بەسەر سەراپاى ئەفگانىستاندا، ھەۋلىداۋە. ھەرۋەھا ۋى دەنووسىت:  
"دىبارىيەكانى ترى (Unocal)، ۋەك (فكس) و (جنراتور) بۇ تالىبان، كاتېك كە لە كۇتايى سالد،  
شەكە ئاشكرا بوو، بوۋە ھۇى رسوايىان." ھەر ئەۋ شتەى كە (Unocal) بە تالىبانى داۋە،  
بەرەى دىزە تالىبان و ئېران و روسىيە ھېناپە سەر ئەۋ رايەى، كە كۇمپانىي (Unocal) پارە بە  
تالىبان دەدات. (Unocal) تۇمەتەكانى بە تۈندى بە درۇخستەۋە. دۋاتر (Unocal) لە بارەى  
خەرجى پىرۇزەكەيەۋە بۇى رۈونكردمەۋە. سەرۋكى (Unocal) «جان املى» لە ۱۹۹۹ دا پىنى  
ۋتم: "ئېمە خەملاندومانە، كە نىكەى ۱۵-۲۰ مىيۇن دۇلارمان لە پىرۇزەى «Cent Gas» دا  
خەرجكردوۋە. ئەم خەرجانە يارمەتى مۇقۇدۇستانە بە بوۋمەلەرە لېدراۋان، پەروەردەكردن بۇ  
بەدەستھېنانى شارەزايى لە فەرمان و ھەندى دەزگەى نۇپى ۋەك (فكس و جنراتور) ك،  
دەگرتتەۋە."

سىياسەتى ئامىرىكا پېشتىر گىرۇدەى گرېمانەى ھەلە بوو. كاتېك كە من بۇ يەكەمىن چار پاش  
دەرەكەۋتنى تالىبان لە ۱۹۹۴ دا لەگەل دىپلوماتەكان لە سەفارەتى ئەمىرىكا لە ئىسلام ئاباد،  
قسەم كىرد، ئەۋان دلخۇش بوون. تالىبان بە ژمارەيەك لە دىپلوماتى ئەمىرىكى كە سەردانى  
«قەندەھار» يان كىردبوو، ۋتبوو، كە ئەۋان دىزى «ئېران» ن؛ سىنوورېك بۇ چاندنى خەشخاش و  
بەرھەمھېنانى ھېرۇئېن دادەنېن، ئەۋان دىزى بە تەۋاۋى بىيانىيە دانىشتوۋەكانى ئەفگانىستان،  
لەۋانەش عەرەب-ئەفگانەكان و ھېچ پەيوەندىيەكىان بە دەسەلات گرتتەدەست يا فەرمانزەۋايى

ولاته و نه نیه ... دیپلوماته ئه مریکیه کان پئیانوابوو، که تالیان ئامانجه بنه رته تیه کانی ئه مریکا له نه فگانستاندا- به ونه دیپلوماتیکه ئه مریکی نه هیشتنی که ره سته ی بیپهوشکه ر و چاونوکان- ده هیئنه دی. پاش ده ستگرتن به سهر «هیرات» له لایه ن تالیان وه له ۱۹۹۵دا و کردنه دهره وه ی هه زاران کیژوله له فیترگه کان، ته نانه ت ره خنه یه کیش له لایه ن ئه مریکا وه نه بیسترا. له راسیدا ئه مریکا هاوشانی (ISI) ی پاکستان، گیرانی «هیرات» یان وه ک یارمه تیه ک به (Unocal) و توند کردنه وه ی ئابلوقه ی چوارده وری ئیران، ده زانی. ئامانجه ی واشنگتۆن له سهر بنه مای سوودی تالیان بو ئابلوقه دنی ئیران، کورتبینه نه بوو، چونکه ئه مه به واتای بزواندنی ئیران له دژی پاکستان، سونی له دژی شیعه و په شتون له دژی ناپه شتون، بوو. کاتی که تالیان له سیپته مبه ری ۱۹۹۶دا «کابول» ی گرت، (CIA) له ژیر کارایی لیکدانه وه کانی (ISI) دا، پئیانوابوو، که ئیستا گرتن و ده ست به سهر داگرتنی ولات له تواندا یه و پرۆزه ی (Unocal) به ئه نجام ده گات. ئه مریکا له مبه ر سهر کوتی ژنانی کابول له لایه ن تالیان و توند بوونه وه ی شه ره کان، بیده نگه ی هه لبژارد. له نوقه مبه ردا خاتوو «رافل» به پینداگرتنه وه داوا ی له گشت ولاتان کرد، تاوه کو په یوه ندی وان له گه ل تالیان دا تیک نه دهن. وی وتی: "تالیان زیاتر له دوو له سهر سیی ولات به رتیه ده بات، وان ئه فگانین، خه لکی ئه وین و هیزی مانه وه یان نیشانداوه. سه رچاوه ی بنه رته ی ناکام مانه وه ی ئه وان، مه یلی زۆرێک له ئه فگانه کان، به تایبه ت په شتونه کان تاوه کو به هو ی شه ره بیکوییه کانه وه، بیسه ره وه به ری به رامبه ر ئه ندازه ی ناشتی و ئاسایش، ته نانه ت به کوتوبه ندی تووندی کومه لایه تی، وه لام بده نه وه. له ناو بردنی تالیان نه له به رژه وه ندی ئه فگانستانه و نه له به رژه وه ندی هه یچکام له ئیمه."

(Unocal) و ئه مریکا ده بانویست، باوه ر به وه به یین، که تالیان سه رده که وپت و به پیی لیکدانه وه کانی (ISI) پئیانوابوو، که سه رده که ون. ناشیترین سیاسه تمه دارانی ئه مریکی به و هیوا یه بوون، که تالیان لاسایی په یوه ندی ئه مریکا و عه ره بستانی سعودی له ده هه ی ۱۹۲۰دا ده کاته وه. دیپلوماتیکه ئه مریکی وتی: "له وانه یه تالیان ههروهک سعودیه کان گه شه بکه ن. لیره «Aramco»، هیلپی لوه له کیشی، خانزاده یه ک، نه بوونی پارله مان و زۆرێک له یاساکان شه رعی ده بن. له گه ل ئه م بارودوخه دا ده توانین بسازین." به له به رجاوگرتنی گومان و پئیشبینی وان، چاوه پروان نه کراو نه بوو، که به ره ی دژه تالیان- ئیران و روسیه، پرۆزه ی (Unocal) ههروهک چه کی سیاسه تی دهره وه ی ئه مریکا - (CIA) و کلیلی پشتوانی له تالیان، له به رچا و بگرن. په یوه ندی (Unocal) له گه ل ده وله تی ئه مریکا، بووه باه تی پئیشبینی و گومانیکه زۆر. لیکدانه وه یه کی ئه مریکی، «ریچارد میکنزی» نووسیوو، که یونو کال به شیوه یه کی ریکخرا و له لایه ن (CIA) و (ISI) ها ته ناوه وه.

گه ر چی (CIA) له ده سته به رکردنی چه ک و ته قه مه نی دا بو تالیان بوچه ی نیه و (Unocal) له بواری سه ربازیدا یارمه تی به تالیان نادات، به لام ئه مریکا له رێگه ی پشتیوانانی سونه تی تالیان - پاکستان و عه ره بستانی سعودی، به رازیوون به ده سته به رکردنی چه ک و پاره بو تالیان له لایه ن ئه و دوو ولاته وه، پشتیوانی ده کات."

«دانا ره ره بچر» ئه ندامی کۆنگره ی ئه مریکا، وتی: "من پرسارێکم خسته روو، که ئایا ئه م به رتیه به رایه تیه {دوله تی ئه مریکا} سیاسه تی نه یینی هه یه، که تالیان به هیز بکات و ئه م بزووتنه وه جه نگه لیه به توانا بکات تاوه کو له سهر ته خت بمینتیه وه. ئه مریکا په یوه ندی فره نزیکه له گه ل عه ره بستانی سعودی و پاکستان هه یه، به لام به داخه وه له بری راهه ری کردن، مۆله تیان ده ده نی، تاوه کو سیاسه تی ئیمه راهه ری بکه ن"

## به راوتنه کان:

- (ISI) له په ره رده کردن و "په یگه یاندن" ی راهه رانی جیهادی و تالیان دا، رۆلێکی چاره نووسسازی گیراوه. به سه رنجدان له م پرسه، «انتونی دیویس» له په رتوکیکدا به نیوی "زاینی دووباره ی بنیادگه رای؟ ئه فگانستان و تالیان" ده نووسیت: "یه کێک له سه رانی (ISI)، «کرنل امام» بوو. «امام» (نازناوی سلطان امیر)، پشتونی، که خاوه نی بازرگانیه کی فراوان



بوو، به په یوه نډیگرتنی سهر و سنووری له گه ل مواهیدینی ناوچه باشووریه کانی نه فغانستان، رولیکي گرنګی له سهره لدان و سهرکه وتنی تالیان دا هه بوو، که به دواي نه وهدا وهک سهروکی کونسولګه ری پاکستان له هیرات دا، رولی گیرا. سهرنچراکیش نه وده به، که له قوناخه سهره تاییه کانی نه رکه که یدا، له "دهسته تاییه تی خزمهت" دا فرمانی خوئی به جیپینا و له ۱۹۸۲-۱۹۸۳ دا به نیشته جیپوون له کوپته سهرقالی په روه رده کردنی مواهیدینی نه فغانی بوو. له نیو نه مواهیدینانه دا، که پریار بوو له نه فغانستاندا شهر بکن، دهسته گلیک له فه فپی کوچر ناماده بوون، که به گشتی په یوه ندیان به "حزبی اسلامی" یونس خالص و "حرکت انقلاب" نبی محمدی، هه بوو. به لام له زور باره وه له دهسته گه لیکدا، به شیوه به کی دیار "طالبان" - پیشینانی بزووتنه وه که له هه لومه رچی فره جیاوازا ده بوو بو پرزگار کردنی ولات هه ولیده- فپرده کران و چالاکیان ده کرد. (م)

[1] نه م بابه ته له ژماره ۵۲ (په یامی زن)، نوکتوبه ری ۲۰۰۰، بلاوکراوه ی (کوومه له ی ژنایی شورشگری نه فغانستان) وه رگراوه، که ناساندنیکه بو په تووکه که ی نه حمه د ره شید. راستییه که ی نه م نووسنییه م به نیوه و ناچلی، هاوکاتی بلاویونه وه ی وه رمگیرا، به لام نه وکات له بهر هندی گرفت دهستم لپه لگرت و له م روزانه دا به ریکه وت، چوومه وه سهری و به باشم زانی ته واوی بکه م، چونکه هه م ناساندنی بلاوکراوه ی (په یام زن) و (جمعیت انقلابی زنان افغانستان)، به هه لسوراوانی بزووتنه وه ی په کسانی ژن و پیاو له کوردستان و هه م ناساندنی په رتوکه نایابه که ی نه حمه د ره شید، به خوینه رانی کورد به مه بهستی هه رچی باشتر ناسینی گروه نیسلامییه کانی نه فغانستان و نه و هیزانه ی که له وانه وه سروشیان وه گرتووه، له م سته چاره نووسسازه ی کوردستاندا، جیکه ی خویه تی و نه و راستییه ده سه لمینئ، که ده نگي ده هو ل له دووره وه خوشه، تاوه کو چیر لاوانی ناسولیل و نااگای کوردستان، نه به نیچیری بانده جه نکه لیبه کان. و.ک

[2] گروهی حه وتگانه و هه شتگانه، نه و گروهی سونی و شیعانه بوون، که له لایه ن کو ماری نیسلامی ئیران و پاسایه تی عه ره بستانی سعودیه وه، دروسکرا بوون. گروهی حه وتگانه سونی بوون و دروستکراوی پاکستان و سعودیه بوون، له به رامبه ردا گروهی هه شتگانه، شیعه بوون و ئیران قوتی کردبوونه وه. و.ک.

[3] (ISI) ده زگه ی هه والگری پاکستانی. و.ک.

[4] (CIA) ده زگه ی هه والگری نه مریکی. و.ک.

[5] نه م په رتوکه له لایه ن «عبدالودود ظفری» په وه وه رگیردراوه ته سهر فارسی. و.ک.

[6] ثور (ثور به رامبه ر اردیبهشت- گولان، مانگی دووه می به هاره له سالنامه ی ئیرانیدا و مانگی ئیایار - مه ی له سالنامه ی زایینی دا) و.ک.

[7] «» نه م جووت که وانه م بو جیا کردنه وه ی پاشگر و راناوی لکاوی کوردی له ناوه کان به کاره ی ناوه. و.ک.